

Prószéky Gábor opponensi véleménye a
Németh T. Enikő
által az MTA doktora címért benyújtott
Interaction between grammar and pragmatics:
the case of implicit subject and direct object arguments
in Hungarian language use
című értekezéséről

Németh T. Enikő akadémiai disszertációjának alapvető célja a magyar igék implicit alanyi és tárgyi argumentumokkal való előfordulási (és azonosítási) lehetőségeinek átfogó vizsgálata. Ennek mintegy illusztrálásaként a dolgozatban felállítja a magyar igék implicit argumentumokkal való előfordulásuk alapján készített tipológiáját, és számba veszi az ezek használatát vezérlő pragmatikai tényezőket.

A dolgozat felépítése világos és jól követhető: a bevezető rész (1. fejezet) után az implicit argumentumú igék magyarázata (2. fejezet), majd ezeknek a magyar nyelvben való megjelenésének áttekintése következik (3. fejezet). A disszertáció lelke a 4. és az 5. fejezet, melyekben a Jelölt az implicit igei argumentumok előfordulásának és azonosításának három elkülönített módját, az igék lexikai-szemantikai reprezentációjának szerepét, illetve a megnyilatkozás közvetlen kontextusának és a kiterjesztett kontextusnak a szerepét vizsgálja, mégpedig a szakirodalomban eddig nem látott módon. Az utolsó, 6. fejezet nem pusztán a dolgozat eddigi eredményeinek az összefoglalása, hanem egyben a vizsgált igék implicit argumentumokkal való előfordulásain alapuló tipológia bemutatása is.

A dolgozat első fejezetének egyik legfontosabb eleme, hogy – értelemszerűen a vizsgált probléma természetéből adódóan – átlép a grammatikai rendszerek mondatközpontúságából adódó korlátokon, és a Harris munkássága után a szintaxiskuta-

tásból gyakorlatilag száműzött kifejezést, a megnyilatkozást állítja a kutatás központi helyére. Így az igék implicit argumentumokkal való előfordulásának olyan esetei válnak magyarázhatóvá, amelyeket a mondatközpontú megközelítések – általában rosszulformáltságra hivatkozva – kizártak a vizsgálatból. A mondathatárok átlépésének viszont a nyelvi adatok ma már hatékonynak mondható gépi felhasználása látja kárát, ugyanis az elérhető magyar nyelvi korpuszok nincsenek megnyilvánulásokra annotálva, így a kutató azokban gépi eszközökkel legfeljebb mondatokat tud vizsgálni. Ennek ellenére a *Magyar Nemzeti Szövegtár* és más beszélnyelvi korpuszok (köztük a Jelölt saját megfigyelései és gondolatkísérletei), az *Értelmező Kéziszótár*, sőt egy nyelvtani leírás, a Keszler Borbála szerkesztette *Magyar grammatika* példái is meg vannak említve mint források (30. old.). A Jelöltnek ebből következően komoly kézi munkájába kerülhetett, míg az elérhető szövegre netegben a számára megfelelő annotáció hiányában is meg tudta találni a számára legszükségesebb adatokat. Azt pedig a dolgozat egyedi értékének vélem, hogy az adatok és az elmélet viszonyát taglalva egy tudományos körökben többé-kevésbé ismert, de a gyakorlati kutatásban konkrétan kevésbé alkalmazott hazai metaelméleti kutatás eredményeit használja: a Kertész és Rákosi – nyelvészeti adatok és evidencia témájában az elmúlt tíz évben közreadott – kutatásain alapuló plauzibilis érvelési modell alkalmazása erősíti a Jelölt eredményeinek elfogadhatóságát.

A grammatika és a pragmatika világos összekapcsolása az egész dolgozatban nemcsak szimbolikusan jelenik meg, hanem a maga konkrétságában meg is valósul. Az ezt az összekapcsolódást indokló 2. fejezetben a szakirodalom fontosabb szintaktikai, pragmatikai, majd lexikai-szemantikai közelítéseit veszi végig a Jelölt, kimutatva, hogy ezek önmagukban nem nyújthatnak kielégítő magyarázatot. A mondatközpontúságon alapuló szintaktikai közelítések képtelenek kezelni a csak diskurzus alapján működő feloldásokat, a grice-i és más pragmatikai elképzelések az implicit argumentumok típusait nem képesek megfelelően megkülönböztetni, a lexikai-szemantikai közelítések pedig többek közt nem adnak magyarázatot a „pro-drop” nyelvek implicit argumentumos igei szerkezeteinek szabadabb előfordulásaira. A 2. fejezet záró részében az előző három alfejezetből levezetett egyértelmű következtetéseken ala-

puló új elmélet sejlik fel: a Jelölt az összes korábbi megfigyelés helyességét nem megkérdőjelezve egy lexikális szemantikai, grammatikai és pragmatikai modulokból álló interaktív rendszer kialakításának szükségessége mellett foglal állást.

A 3. fejezet a magyar nyelvben előforduló implicit argumentumokat vizsgálja. A Jelölt lényegi meglátásai a magyar nyelvhasználatban az implicit igei argumentumok előfordulásának és azonosításának három módjának elkülönítésében öltenek testet. Ezek alapján megkülönbözteti azt, ahol az ige lexikai-szemantikai reprezentációja engedélyezi a lexikailag realizálatlan argumentum előfordulását (miközben a kognitív relevancia elve nem sérül); azt, ahol az implicit argumentumot tartalmazó közvetlen megnyilatkozásokontextus a kognitív relevanciaelvel összhangban lévő tipikus interpretációt eredményez; és azt, ahol az implicit argumentum közvetlen kontextusának a kiterjesztése releváns interpretációhoz vezet.

A 4. fejezet a 3. fejezet három esetéből az elsőt, azaz az igei lexikai-szemantikai reprezentációjának szerepét fejti ki részletesen. A Jelölt ehhez először az alanyi és a tárgyi igei argumentumok elhagyhatóságának lexikai-szemantikai jellemzőit vizsgálva arra jutott, hogy az (alanyi vagy tárgyi) argumentum kifejeződése mindig az igei lexikai-szemantikai tulajdonságai és a teljes környezet közötti interakció eredménye, még hozzá úgy, hogy ha csak az ige által jelölt esemény van a figyelem középpontjában, akkor az alanyi és a tárgyi argumentum is akár implicit maradhat (az ige jellemzői közt fellelhető szelekciós megkötések miatt), ám ha az alanyi vagy a tárgyi argumentum is bent van a figyelem középpontjában, akkor az lexikalizálódik is. Az implicit alannal való előfordulás vizsgálatakor a természeti jelenségekkel kapcsolatos magyar igeikről kiderült, hogy előfordulhatnak explicit alannal, jóllehet alapértelmezett megjelenésük a lexikalizált alany nélküli előfordulás. Tehát ezek az igei rendelkeznek alanyi vonzatként megjeleníthető argumentumhellyel, csak ez lexikailag erősen korlátozott. Az implicit tárggyal kapcsolatban ismeretes, hogy ha egy ige csak nagyon kevés specifikus tárgyat vehet maga mellé (pl. *hány, tüsszent*), akkor ezek jól jósolhatóak és könnyen elhagyhatóak. A Jelölt nagyon helyesen ezt az elvet alkalmazza a természeti igei alanyára, amik explicit argumentumként a figyelem középpontjába kerülnek, de implicit esetben ez az argumentum csak háttérinformáció, hi-

szen az előtérben maga az időjárás lesz. Nagyon jó észrevétel, hogy a foglalkozásigéket is érdemes ugyanebből a szempontból megvizsgálni, ott ugyanis az az enciklopédikus információ, amely az első magyarázat szerint az igék lexikai-szemantikai reprezentációjában szelekciós megkötés volt, a megnyilatkozást alkotó lexémák fogalmi címkéje alatt tárolódik. A Jelölt ezt követően megmutatta, hogy az egyetlen foglalkozásigéből álló megnyilatkozásokat (pl. *szüretelnek*) a második javaslat nem tudja magyarázni, hiszen ilyenkor nincs másik lexéma, amelynek a fogalmi címkéje alatt tárolt enciklopédikus információt figyelembe lehetne venni. Az első javaslat magyarázó erejének erősebb volta mellett jó érvelés, hogy az alanyra vonatkozó enciklopédikus információ a szelekciós megkötésekbe kell beépüljön, így ezek az egyszavasok is magyarázhatóak. Ezt követően a Jelölt még tovább általánosít: megvizsgálja a tárgyias igék implicit tárgyi argumentumait is, kiemelten figyelve az igék által denotált események tipikus módjára vonatkozó előírásokra, valamint a kategóriák prototipikus szerkezetére. Az külön dicséretes, hogy a vizsgálatok egy létező, ám a gyakorlati munkákban ritkán hivatkozott modellre, a p-modellre (Kertész—Rákosi 2012) referálnak, ami tovább erősíti a dolgozat állításainak elméleti megalapozottságát.

Az 5. fejezet a 3. fejezet három esetéből a másik kettőt vizsgálja, azaz azt, hogy a környezet nyelvtani tulajdonságai és a környező lexémák enciklopédikus információi milyen módon garantálják az implicit alanyi és tárgyi argumentumok interpretálását. A vizsgált igék implicit argumentumokkal való előfordulásainak tipológiáját az összegező és következtetéseket levonó 6. fejezetben olvashatjuk. Magának a tipológiának a kialakítása is a Jelölt munkája, amit a konkrét igék besorolása követ. Sajnos, az nem derül ki egyértelműen, hogy azok az igék, amik az egyes kialakított osztályokban explicite nincsenek felsorolva, mely jegyeik alapján kerülhetnének be mégis a tipológiába, ha egyáltalán bekerülhetnek oda. A 4. fejezetben tárgyalt viselkedést reprezentáló természeti igék (214), néhány munkavégzést leíró ige (215) és végül a tárgyias igék implicit tárggyal megjelenni képes része (216) adja az első tipológiai csoportot. Az 5. fejezetben tárgyalt (B) és (C) viselkedést is mutató igék (220) nemigen adnak könnyen nevesíthető egységes jelentéstani osztályt, hiszen van közöttük munkavégzést leíró is, meg sok a perfektív igekötős is közöttük, de az {*ad*, *adomá-*

nyoz, ajándékoz, kap, vesz, vásárol, cserél, juttat} részosztály is mutat szemantikus rokonságot, ám az osztály egésze így is nehezen fogható meg. A pusztán csak (C) viselkedést mutató igék (221) még heterogénebb képet adnak, így – a fentebb már említett okból – az *etc.* a 250. oldalon levő felsorolás végén meglehetősen nehezen értelmezhető.

A művön végig jól látható, hogy a Jelölt elsősorban az alanyra és a tárgyra figyelve alakította ki elméletét, bár egy-egy határozó – különösen a helyhatározó – bekerül olykor a tárgyalásba (216-221. old.). Azonban a mondatok közötti kapcsolatra utaló, vonatkozó névmás nélküli, illetve utalószó nélküli összetett megnyilvánulásokkal kapcsolatos megfigyelések teljességgel hiányoznak a feldolgozott témák közül, például az olyanok, mint amilyen az *Örülj, hogy nyertünk*, ami az *Örülj [annak], hogy nyertünk* mondat helyett áll. Azzal a szerkezettel tehát még foglalkozik a disszertáció, hogy *Ne gúnyolj [engem], hogy [én] nem tudok hegedülni*, de azzal már nem, hogy *Ne gúnyolódj [azon], hogy [én] nem tudok hegedülni*. Ráadásul a nem alanyi vagy tárgyi esetben található olyan példa is, ahol teljes egyeztetésre sincs szükség, mégis értjük – ha tetszik, jól koindexáljuk – a megnyilatkozás (tag)mondatait: *A lakók_i pánikolva rohantak ki a házakból_i, nehogy rájuk_i omoljon_j*. Érdekes, hogy ez esetben *A lakók_i pánikolva rohantak ki a házakból_i, nehogy rájuk_i omoljanak_j* megoldás kimondottan sutának tűnik a többes számú alannyal való egybeesés miatt, így az efféle esetek még további vizsgálatot igényelnének. A fenti mondat egyébként az olaszországi földrengésről tudósító televíziós híradóból származik, amint az előzőhöz hasonlóan nem egyeztető alábbi megnyilvánulás is híradós példa: *A védőoltások_i a 21. század legfontosabb vívmányai: segítségével_i milliók nem betegszenek meg*.

A dolgozat végén természetesen a bibliográfia szerepel, ami ez esetben jelentős méretű (16 oldalnyi). A komoly mennyiségű (231 tételből) álló irodalomjegyzék egyes tételeire az egész mű folyamán példásan hivatkozik a Jelölt. A mű angolsága kimondottan jó, hiba – vagy akár csak elütés – szinte nincs is a dolgozatban (ritka ellenpélda: *analysis* helyett *analyses* kellene a 232. oldal alulról harmadik sorában).

Összefoglalás

Mivel sajnálatosan kevés hazai kutatás folyt eddig ezen a tudományterületen, így nem is létezik megfelelő számú és minőségű tanulmány a témáról, amivel a dolgozat eredményeit érdemben össze lehetne vetni. Egyetlen olyan – módszertanát tekintve nagyon eltérő felfogású, elsősorban a magyar nyelvtani hagyományra építő – munkát lehetne említeni, ami nem szerepel a hivatkozások között, és ez Dienes Dóra *A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése* című tanulmánya, mely 1978-ban a *Nyelvtudományi Értekezések* 98. számaként jelent meg. Ebben a műben viszont nincs kidolgozva a jelen disszertációéhoz hasonló tipológia, ezért érdemes nyomatékossítani, hogy a jelen dolgozat a magyar nyelvészet területén úttörő munkát valósít meg, sőt azt is, hogy a megfogalmazott eredmények nemzetközi viszonylatban is értékesek. Kijelenthető, hogy Németh T. Enikő témaválasztása időszerrű és fontos volt, hiszen disszertációjában egy kevésbé tárgyalt szakterület komoly, összegző áttekintését adja, számos saját eredménnyel kiegészítve. Mindezek alapján javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását, és Németh T. Enikőnek az MTA doktora cím fokozat odaítélését.

Budapest, 2016. október 24.

Prószyński Gábor
egyetemi tanár, az MTA doktora